

I.

PELAGIÁNSKÝ OSTROV (100 př. Kr. – 600 po Kr.)

V roce 410 po Kr. přestala být Británie římskou kolonií a stala se nezávislým státem. Obyvatelé ostrova ležícího na dohled od evropské pevniny – lépe řečeno jeho obydlených nížin, dnes nazývaných Anglie – svrhli okovy rozsáhlého evropského panství, které je politicky, hospodářsky i vojensky svazovalo s kontinentem, a vzali osud do svých rukou. Tato událost se v anglických dějinách obvykle interpretuje jako katastrofa, jako ztráta ochranné záštity Říma. Bezbranní obyvatelé ostrova byli vystaveni běsnění barbarů a rozvoj civilizace se v Británii na staletí ochromil. Ostrov se ponořil do dlouhé noci raného středověku.

Vzhledem k pozdější historii má však tato událost možná zásadní význam. Pravda nebývá tak jednoduchá. Velkou potíž nám činí pouhé zlomky informací, ze kterých se pokoušíme sestavit obraz doby a toho, co se událo. U každého zachovaného údaje záleží do značné míry na jeho výkladu, ba dokonce i na tom, co si přimyslíme. Pokusit se o dějinnou rekonstrukci však stojí za to, je to jediný způsob, jak zjistit něco zásadního z geneze dějin ostrovních obyvatel a pochopit, jak se vlastně na utváření anglických dějin podílela zeměpisná poloha a rasové složení obyvatelstva.

V posledních desetiletích 4. století byly z britských provincií římského impéria postupně staženy stacionované vojenské jednotky. Moc Říma sahala v té době na severu jen po město York a na západě po Chester a Gloucester. Dokonce i tuto moc udržovaly hlavně legie vyslané z evropské pevniny pod vedením speciálně jmenovaných generálů, a nikoli stálé ostrovní posádky. Na přelomu století už římská armáda v Británii prakticky neexistovala, zůstalo jen několik jednotek a civilní správa ještě plnila svou funkci. Přibližně v téže době se začínají objevovat nesmělé náznaky britského veřejného mínění. Až dosud nehráli Britové v imperiální politice žádnou roli, která by stála za zmínku. O 350 let dříve sice povstali v čele s královnou Boadiceou, ale pak už se chovali jako vzorní, či spíše poslušní koloniální poddaní. Když však rozklad římské moci

stále zřetelněji ukazoval, že impérium není s to dostát svým vojenským závazkům, rozdělilo se domorodé obyvatelstvo ostrova do dvou politických táborů. Na jedné straně se semkli zastánci Říma, kteří očekávali, že ten znovu upevní svou nadvládu, a věřili, že jen on dokáže udržet vnitřní pořádek v zemi a postarat se o bezpečné hranice. Obávali se, že bez impéria by civilizovaná společnost zanikla a životy i majetky lidí by byly ohroženy. Stoupenci této strany vkládali jedinou naději v posílení a utužení svazku s Římem a spoléhali na civilizovanou Evropu. Měli za to, že bez pout ke kontinentu by Británie upadla do anarchie a děsivé brutality.

Druhý pól představovala strana patriotů propagující nezávislost. Mohla argumentovat, že síly rozpadu jsou neodvratné a že vkládat důvěru v obrodu římské vojenské moci je pošetilé a nebezpečné. Británie představovala nevýznamnou provincii, takže by její zájmy mohly být bez skrupulí kdykoli obětovány potřebám impéria. Víc než ochrana britských životů a majetků ležely v posledních letech římským vojevůdcům v Británii na srdci satelity impéria, které si hodlali vybojovat na kontinentě. Stali se z nich despotičtí dobrodruzi, kteří vyplouvali z Británie s nenahraditelnými vojenskými jednotkami na osobní kontinentální výpravy a obyvatele nechávali bez ochrany. Zamysleme se nad událostmi z roku 406. Zbytky římského vojska v Británii si pod tlakem místního veřejného mínění zvolily za svého vladaře domorodce, jakéhosi Gratiana. Historik Orosius ho nazval *municeps tyrannus*. Gratian pocházel pravděpodobně z Londýna, kde zastával funkci v místní správě. Jeho jmenování bylo svévolným krokem ze strany armády a městské obce. Šlo o naprosto nezákonný čin. Z hlediska britských zájmů se ovšem jednalo o významný tah, kdyby Gratian udržel legie a použil je výhradně k obraně ostrova. Na to ovšem vojáci přistoupit odmítli. Když jim čtyři měsíce po svém jmenování Gratian nařídil, že musí zůstat v Británii, zavraždili ho. Raději svěřili velení novému, cizímu uchvatiteli, který si nechal říkat Konstantin III. Ten odplul s veškerým vojskem, aby vytvořil galské impérium. V roce 410 vzpomínali Britové na tyto události s hořkostí v srdci. Straně prosazující nezávislost posloužily jako nevyvratitelný argument. Jakou cenu měl teď pro ně Řím? Staletí byla země jen vykořisťovanou kolonií, a pokud by došlo k obnovení římské vlády, pokračovalo by to dál. Řím však už byl bezmocný a pro Brity nastal čas vyhlásit nezávislost.

Praktické důvody obou stran ale zastínila náboženská a politická debata. Již sto let bylo oficiálním náboženstvím impéria křesťanství. Ačkoli bylo správné centrum říše dávno přemístěno do Byzance, státní náboženství podléhalo Římu. Církevní hierarchie i v odlehlých oblastech, jako

Británie, fungovala teď kupodivu spolehlivěji bez politické a vojenské vlády impéria. Univerzalistické náboženství si uchovalo aktivní nadnárodní centralizovanou organizaci, kterou spravoval disciplinovaný klér podřízený biskupům v říšských městech. Konečnou autoritou byl samotný biskup římský, duchovní mluvčí západořímského impéria. Křesťanské učení hlásalo absolutní, nekritickou poslušnost vůči autoritě – tu na zemi představoval císař a jeho velekněz v Římě a na onom světě Bůh, který ustanovil císaře. Člověk byl zrozen v hříchu a nemůže uniknout utrpení. Spasit ho může pouze moc nezávislá na jeho vůli – Bůh na onom světě, císař na tomto. Věčná spása závisela výhradně na křesťanském impériu. Takový postoj měla i britská imperiální strana.

Zastánci římského kursu však byli vystaveni stále silnějšímu tlaku teologa, který nepohlížel na lidský úděl a na Boží řízení lidského osudu tak pesimisticky. Tímto teologem byl Pelagius, který se narodil v Británii kolem roku 350 po Kr. Když se poprvé vypravil do Říma, bylo mu třicet. Získal dobré vzdělání v právní tradici impéria, ale na utváření jeho názorů mělo vliv hospodářsko-politické prostředí vzdálené provincie, která nebyla nikdy romanizovaná víc než z poloviny a která hrála v imperiální politice jen okrajovou roli. Pelagius napadl samu ortodoxii římské církve. Podle něj prvotní hřích Adama uškodil jen samotnému Adamovi, jako každý hřích, a nepřenáší se na každou lidskou bytost, která se narodí. Proto není Boží milost nezbytná – pouze žádoucí. Dítě je pokřtěno, aby se spojilo s Kristem, nikoli aby bylo očištěno od prvotního hříchu. Člověk jako racionální bytost je schopen vlastního zdokonalení: může se rozhodnout žít bez hříchu – má svobodnou vůli. Dokáže se stát pánem svého osudu, protože je v jeho silách volit mezi dobrem a zlem. Padne-li, může si za to sám. Svými skutky se ale může také pozvednout.

Pelagianismus se stal náboženskou ideologií hnutí za nezávislost, které vystupovalo z trosk impéria. V roce 410 se Pelagius zdržoval stále ještě v Římě a město opustil těsně předtím, než ho vyplenili Gótové. Jeho dílo nebylo v té době ještě završeno a církev, i když v něm viděla hrozbu pro svou globální autoritu, ho dosud neuvrhla do klatby. Jeho názory se rychle rozšířily a vyvolávaly prudkou polemiku. Ortodoxní nábožensko-mocenské síly ve společnosti, které považovaly obnovu impéria za jedinou ochranu proti barbarům, je vášnivě odmítaly. Naopak ti, kteří viděli, že je říše mrtvá, a proto sázeli na vlastní obranu země, jeho názory horlivě přijímali. Proč by se člověk nemohl spasit na tomto, a tím i na onom světě vlastním úsilím a ještě druhým pomoci svým příkladem? Říši nemůže zachránit žádná zázračná milost – barbary by od bran dokázali zahnat

pouze organizovaní občané. Barbari by se možná dali dokonce i vtáhnout do lůna civilizace a snad by se i sjednotili s domorodci při budování životaschopného, oboustranně výhodného společenství. Pelagius zdůrazňoval, že i barbari mají svobodnou vůli, jsou schopni se zdokonalovat a těžit ze svobody.

Tyto argumenty našly v Británii neobyčejnou odezvu. Britové si vždycky mysleli, že Římané jejich zemi přehlížejí a vidí v ní jen opovrhované pomezí, jehož ztrátu by klidně oželeli. Nemáme žádný důkaz, že by se Pelagius ještě kdy vrátil do vlasti, měl však v Británii mnoho nadšených stoupenců a už v roce 410 si jeho věrouka získala široké zázemí u britské majetné vrstvy. Ortodoxní křesťanství nebylo ničím víc než úředně povolenou sektou, sice vlivnou, nikoli však dominantní. Ne všichni přední Britové totiž považovali křesťanství za jediné pravé náboženství. Na konci 4. století došlo v Británii dokonce k oživení pohanických kultů (zachovaly se po nich stopy v nádherné svatyni v Nodens postavené až kolem roku 400 po Kr.). Britští pelagiáni totiž zaujímalí k pohanství přinejmenším ambivalentní postoj. Odmítali uznat křesťanství jako jedinou možnou cestu ke spáse a klidně obchodovali i s těmi, kteří nebyli obráćeni na víru. To se promítlo jak do politiky a vojenství, tak do náboženských otázek. Dalo by říci, že jim toleranci diktoval zdravý rozum. Téměř o sto padesát let později napsal ortodoxní křesťanský mnich Gildas, že rozvrat Británie barbary zavinilo mravní selhání Britů slabé víry. Ve stejném duchu se vyjádřil i Beda. Tvrdil, že Britové upadli do krize, protože se ani nepokusili obracet pohany na křesťanství. Gildasova zpráva má však zjevně výchovný, nikoli dějepisný smysl. Jako zapřisáhlý odpůrce Pelagia nemohl být nestranný. Jako mluvčí imperiální strany skutečný běh událostí po roce 410 pochopitelně zkreslil. Není pochyb, že se britští nacionalisté při jednání s barbary v otázkách rasy a víry snažili o vzájemnou toleranci. Sasové byli usazeni na východním pobřeží desítky let a jako vojenští osadníci spadající pod provinční úřady tvořili součást primitivního federálního obranného systému. Bylo účelné povzbuzovat příslušníky dalších kmenů – jutského, fríského a franckého původu – aby překonali mořskou úžinu, usazovali se v organizovaných komunitách v Kentu, dodržovali zákony a spolupracovali s britskými úřady při zajišťování obrany ostrova. Tito kolonisté už přišli do styku s civilizací – nejednalo se tedy o barbary, ale o vojenské kmemy, které bylo možno proti barbarům vyslat. V příběhu tehdejšího britského Vortigerna, nejvyššího krále, a saských náčelníků Hengista a Horsy se zrcadlí uspořádání, jež bylo z vojensko-politického hlediska na svou dobu velmi rozumné. Z pozdějších komentářů zabývajících se raným středověkem sice

vyplývá, že experiment skončil tragicky, ale patrně na určitý čas zajistil mír, během něhož se mohla čerstvě nezávislá Británie zorganizovat. Pád státu, který se v té či oné formě udržel téměř sto padesát let, měla zřejmě na svědomí občanská válka, a nikoli útok zvenčí.

Jedno je jisté. V roce 410 získala pelagiánská národní strana v Británii převahu, i když její moc a politické možnosti byly omezené. O událostech nás v hrubých obrysech informuje historik Zosimus. Podle něj v roce 410 překročila mohutná armáda barbarů Rýn, aniž by se jim impérium postavilo účinně na odpor. Britové toho využili, vzepřeli se římské nadvládě a vytvořili národní stát. Chopili se zbraní, osvobodili města od barbarských nájezdníků, zbavili se zbylých imperiálních úředníků a nahradili je vlastní správou.

Nešlo jen o antikoloniální revoluci. Šlo o něco mnohem podstatnějšího. Imperiální čili evropská strana byla dostatečně vlivná, aby tomuto postupu vymezila své vlastní mantinely. Některým lidem připadalo, že by se římská moc přece jen mohla nakonec vrátit, a proto bylo záhodno dát svévolnému činu alespoň zdání ústavnosti. Je docela možné, že se obě strany dohodly na kompromisu. Římské imperiální právo umožňovalo Britům jedinou formu organizované politické činnosti. Kolonizovaná část země původně na kmenovém základě se dělila na regiony, jejichž správními středisky byla význačná města. Jednalo se v podstatě o kantony s volenými magistrátními úředníky, kteří po většinu roku žili na svých venkovských panstvích, ale několik měsíců ročně trávili v kantonálních městech a zabývali se právními a finančními záležitostmi. Vyšší magistrátní úředníci mohli pravidelně navštěvovat zasedání provinční rady a organizovat správu státního náboženství; původně na takovém shromáždění volili imperiálního velekněze. Jediná reprezentační forma národní vlády fungovala v náboženské oblasti – to byl také jeden z důvodů, proč hrál pelagianismus v událostech roku 410 takovou roli. Toho roku se členové rady sešli na mimořádném shromáždění v Londýně, aby se dohodli na společném postupu proti případné invazi a rozhodli se pro nezávislost. Římská Británie byla z více hledisek mnohonárodnostní společností. Ačkoli na území převládali Keltové, pocházelo mnoho Britů z rasové všeohochuti převážně germánských kolonistů a vojáků. Magistrátní úředníci na londýnské schůzi používali jako úřední jazyk latinu v čisté a neporušené podobě, jakou už neznal ani samotný Řím, ale jejich mateřština byla směsice keltských dialektů. Možná že někteří z přítomných zástupců východní části země hovořili pouze německými dialekty a latinu znali jen povrchně. Určitě se však jednalo o různorodé shromáždění, jehož významné účastníky svedla dohromady pouze všeobecná krize.

Podal se jim nicméně jedinečný státnický tah. Po převzetí moci napsali císaři Honoriovi dopis, v němž ho požádali, aby jejich krok formálně legalizoval. Dosáhli nezávislosti *de facto* a teď ji chtěli mít potvrzenou *de iure*. Přesněji řečeno Britové požadovali výjimku ze slavného Caesarova zákona *lex Iulia de vi publica*, základního statutu římské říše, jenž povoloval civilistům nosit zbraň v případě, že jsou na lovu nebo na cestách. Po nějaké době se takového schválení skutečně dočkali. Honorius ve své odpovědi uznal *fait accompli* a dal britským *civitates* pokyn, aby se starali o svou vlastní obranu. Tím skončil antický svět v Británii a její dějiny se začaly rozvíjet samostatně. V římském právu neexistovala žádná klauzule, jež by umožňovala odtržení nějakého území od říše. Důmyslným využitím Caesarova zákona však Britové tento problém obešli, vyjednali si odtržení od kontinentu, a tak legalizovali své předchozí použití síly. V dějinách římského impéria šlo o jedinečnou událost – neopírala se o žádný precedent a nikde neměla obdoby. Bylo to poprvé, co římská kolonie získala nezávislost zákonnou cestou, a mělo to zůstat výjimkou až do 20. století, kdy Britové začali sami ústavně dělit své impérium.

Tady začíná další pokračování dějin ostrova diktované klimatickými a zeměpisnými podmínkami. Nížinaté oblasti Británie jsou na naší polokouli poměrně ojedinělé. Klima je tu mírné a vzhledem k přiměřenému slunečnímu svitu a dostatečným dešťům velmi vhodné pro zemědělství. Půda je tu úrodná, krátké řeky jsou splavné. Nedochozí ani k přílišným klimatickým výkyvům, záplavy, sucha a vichřice se vyskytují ve snesitelném rozsahu. Na rozdíl od takového Skotska, Irska či Walesu tu lze vybudovat prosperující a soběstačnou ekonomiku. Lamanšský průliv je dostatečně široký, aby umožnil značnou nezávislost, ale zároveň aby nebránil v přístupu k evropské kultuře. V pravěku se nížinatá Británie stávala pravidelným cílem populační migrace z východu a z jihu – počet přistěhovalců snižovalo jen riziko spojené s přeplavbou průlivu, čímž se omezovaly společenské, nikoli však kulturní svazky s kontinentem. V hornatých oblastech to však měli zemědělští usedlíci těžké. Zato v nížině kultura i hospodářství zkvétaly a získaly pozoruhodné rysy, které na pevnině nenalezneme. V období paleolitu a mezolitu užívala nížina pravděpodobně na tři tisíce lovců. V neolitu, tedy od počátku 3. tisíciletí př. Kr., se tu objevila primitivní forma zemědělství charakteristická mýcením lesů, pěstováním obilí a malými stády dobytka a ovcí. Přesto počet obyvatel rostl jen velmi pomalu. Na počátku doby bronzové zde žilo snad jen na 20 000 lidí. Z dlouhodobé perspektivy patří Británie k zemím se značně opožděným vývojem. Když řečtí kolonisté začali na Sicílii stavět

své slavné Syrakusy, byla Británie stále ještě v zajetí omezené kultury pozdní doby bronzové a její populace nepřesáhla 100 000 lidí. V době, kdy Solon vládl Aténám, Krésus Lýdii a kdy Kyros Veliký dobyl Babylon, neznali Britové ani železo. Doba železná dorazila do Británie teprve na konci 6. století př. Kr. a šířila se mnohem pomaleji než v kontinentální Evropě. Obyvatelé ostrova podle všeho nebyli žádnými velkými novátory. Některé z jejich výtvorů však stojí za povšimnutí. Značně rozlehlý a rozmanitý Stonehenge plnil úlohu jakéhosi státního chrámu (v letech 1900–1400 př. Kr. byl několikrát pozměňován a přestavován). Aveburské kruhy byly ještě větší. Také britská výšinná hradiště byla mohutnější a početnější než podobné stavby na kontinentě. Celkově však ostrované patřili ke kulturnímu a hospodářskému chvostu Evropy, dokud na počátku 1. století př. Kr. nedorazila na ostrov poslední vlna kolonistů, belžské kmeny ze severní Galie.

Belgové patřili mezi Kelty – přejali však už některé zvyky německých lesních kmenů a současně je ovlivnila okrajová vlna postupující římské civilizace. Usadili se v Kentu, Sussexu, Hampshire, Essexu a v údolí Temže a přinesli s sebou zemědělské metody, které poprvé umožnily systematické obdělávání těžkých a úrodných nížinatých půd. Pravděpodobně ještě neznali pluh s předradlicí k zaklápění drnů, ale železo už používali v mnohem větší míře než společnost předchozí. Vlastnili mnohem víc pluhů, seker i jiného nářadí a vymýtili značné množství lesů. Usadili se na výhodných údolních místech, která už pak zůstala obydlená. Zemědělství, a tím i společnost se začínaly přesouvat z vyvýšených oblastí do nížin a nová zkulturnovaná území umožnila rychlý růst populace. Kácení lesů trvalo tisíc let – jednalo se o první rozhodující hospodářskou událost v dějinách ostrova.

V 1. století př. Kr. tedy procházela nížinná Británie rychlým hospodářským, společenským a vlastně i politickým vývojem. Z hlediska starověku dospěla do dějinného stadia, které můžeme označit za výchozí. V letech 100–50 př. Kr. se populace pravděpodobně zdvojnásobila na půl milionu. Začaly se utvářet mnohem větší kmenové svazy a později i kmenové konfederace. Jejich králové představovali výrazné osobnosti uplatňující moc na rozsáhlém území. Lidé čile obchodovali a dosavadní nástroj směny – železné pruty – byly nahrazeny běžnými mincemi. Ty se napřed dovážely z Galie, později se razily v místních dílnách. Vznikala tu živá a prosperující společnost, jejíž členové si byli vědomi radikálních, ne-li revolučních změn, které se kolem nich odehrávají. A právě v té chvíli se Británie dostala do kontaktu s Římem, což vedlo k zásadní dějinné deformaci. Britský vývoj začal být nejen závislý na vzestupu a pádu

římského impéria, ale navíc se na něj pohlíželo výhradně z římské perspektivy. Británie byla začleněna do kontinentální Evropy a její dějiny se stávají okrajovou částí dějin velké civilizace na pevnině.

Chceme-li získat pravdivější obraz, musíme se pokusit římský úhel pohledu vyměnit za britský a prozkoumat události očima inteligentních Britů z koloniálního údobí, ale také poznat, co předcházelo a následovalo. Během Caesarova záboru Galie sledovali britští králové expanzi velké kontinentální vojenské velmoci s rostoucí úzkostí. V Británii poprvé existovala organizovaná společnost schopná čelit invazi z Lamanšského průlivu, a proto také dokázala formulovat sebevědomou politiku vůči kontinentu. Tato společnost si však zároveň uvědomovala konkrétní materiální výhody římské civilizace a chápala, že rostoucí prosperita ostrova do značné míry závisí na obchodu a kontaktech s pevninou. Jak ale získat to nejlepší z obou světů – čili využít příležitosti nabízené expandující evropskou kulturou a trhem – a neriskovat přitom otrocké začlenění do evropského vojensko-politického systému? To je osudná otázka, na kterou obyvatelé Británie dodnes nenalézají jednoznačnou odpověď. Možná jde o neřešitelný problém.

Tedy Britové reagovali způsobem typickým pro národy předkoloniálního období. Kličkovali, nedokázali se rozhodnout a hráli na obě strany. Poskytli určitou pomoc galským kmenům v boji proti Caesarovi, která byla příliš malá na to, aby mu zabránila v postupu, ale dost velká, aby ji vzal jako vhodnou záminku k invazi. Britové ochotně uzavírali smlouvy, ale pokud ty znamenaly reálnou ztrátu hospodářské a politické svrchovanosti, nebyli ochotni je dodržovat. Vždycky se snažili hrát o čas a nepochybně doufali v *deus ex machina* v podobě změny politické linie v Římě. Britským problémem byla také nejednotnost. Někteří králové Caesara aktivně podporovali, jeden nebo dva z nich dokonce pomáhali jeho invazním jednotkám. U každého britského dvora se našla prořímská a protiřímská strana. Někdy triumfovala ta prořímská, když se Trinovantové z Essexu obávali agresivní expanze kmenové konfederace na sever od Temže a raději se přiklonili k Římu a pomohli Caesarovi při jeho druhé invazi k částečnému úspěchu. Zvítězila-li u kmenového dvora protiřímská frakce, zapuzení politikové hledali často u Římanů útočiště.

Dvě Caesarovy invaze do Británie přesvědčily většinu britské politické elity, že Řím lze udržet v patričních mezích. Caesar ve svých zápiscích sice líčí své výpravy v nejlepším světle – obě však skončily téměř fiaskem. Provázela je bezmyšlenkovitost, nedostatečná příprava a nejasnost cíle. Invaze neudělaly dojem ani na Brity, ani na Řím. Při první výpravě se senát spolehl na Caesarova vojenská hlášení a připravil mu

nebývale triumfální uvítání. Na druhé výpravě, jež byla mnohem nákladnější, ho však doprovázelo mnoho nezávislých pozorovatelů, kteří psali domů. Tentokrát se Caesarův ústup setkal v Římě s výmluvným tichem. Jeho neúčinné manévrování Lamanšským průlivem navíc jasně přispělo k vyvolání vzpoury na pevnině. Britové se právem mohli domnívat, že se Římané už nevrátí. Následujících sto let se zdálo, že měli pravdu.

Z dochovaných záznamů vyplývá, že se během tohoto období ostrov nebývale hospodářsky vzcháhal. Britové plně těžili z obou světů. Dováželi velké množství hrnčířských výrobků z kontinentu, ale už i sami se naučili zhotovovat vlastní výrobky. Vyváželi široký sortiment zboží a otevřeli si vlastní doly. Měli své oběživo, a to nejen v oblastech belžských sídlišť. Hlavní zeměpisec římského impéria Strabon tvrdil, že vládci Británie „málem učinili z celého ostrova římskou kolonií“ – zdůraznit je ovšem třeba slovo „málem“. Britové se těšili z veškerých výhod hospodářského kontaktu s velkým kontinentálním trhem, aniž by je svazovaly nevýhody hospodářské a politické podřízenosti. Životní úroveň se rychle zvyšovala, pravděpodobně rychleji než na kontinentu. Neméně důležité bylo rázné směřování Británie k politickému sjednocení. V době Claudiovy invaze v roce 43 po Kr. se už na jihovýchodě rýsoval svrchovaný stát. Kdyby se invaze jen o několik desetiletí opozdila, mohla už být celá nížinná Británie sloučena do uceleného vojenského státu. Proniknout a ovládnout ostrov by pak už mohlo být nad římské síly. V tom případě by se dějiny severozápadní Evropy po dalších tisíc let odvíjely úplně jinak, neboť jednotné království v nížinné Británii by představovalo hrozivou sílu.

Obava z rodícího se britského království byla nepochybně také jedním z důvodů, proč se Římané rozhodli Británii anektovat, ačkoli je nepochybně lákala i rostoucí prosperita tamních nížin. V Římě se ohnivé debaty, zda by se impérium mělo či nemělo rozšiřovat, vedly stále dokola. Vyhledku na materiální zisk plynoucí z nových zemí bylo nutné poměřovat ohromnými náklady na stálé vojenské posádky a obzvlášť na legie. Každá z nich, pokud šlo o finance a lidský kapitál, byla srovnatelná s hodnotou dnešní letadlové lodi. Řím neměl moderní hospodářství ani vyspělou technologii či průmyslovou základnu. Neuměl si zajistit poptávku po novém zboží a službách ani získat hromadná odbytiště pro své výrobky. Nedokázal zvýšit kupní sílu naprosté většiny svých poddaných. Kam vstoupil, tam šířil chabou, statickou úroveň své ekonomické kultury – místo zboží vyvážel řemeslníky a technologii. Neznal specializaci, klíč k soběstačnému ekonomickému růstu. Impérium muselo neustále expandovat, aby vůbec přežilo. Jakmile by se přestalo rozpínat, jeho měna by se inflačně zhroutila a neexistoval by způsob, jak zaplatit za vojenskou

obranu říšských hranic.* Tyto problémy se vyskytovaly už v době Claudiova záboru – tehdy jim ovšem nikdo nerozuměl. Británii nechali Římané do té doby po Caesarových zkušenostech na pokoji. Ostrov totiž získal pověst těžko zvládnutelného území, které se nevyplatí okupovat. Svědectví o rostoucí prosperitě a sílící jednotě ostrova však diskusi u římského dvora zvrátilo ve prospěch záboru. Stačilo jen málo – možná několik desítek let – a Řím by se možná rozhodl jinak.

Pro většinu Britů znamenala římská okupace naprostou katastrofu. Je pravda, že některé kmeny Římany vítaly nebo považovaly za prozíravější s nimi raději podepsat smlouvu než bojovat. Velmi vynalézavému a tvrdšímu Caratacovi se nikdy nepodařilo vytvořit proti vetřelci byť i jen náznak národní konfederace. Mnozí náčelníci se načas spokojili s rolí loutkových panovníků. Někteří dokonce dovolili, aby jejich stoupenci byli odzbrojeni. Majetná vrstva objevila nové dobrodružství. Otevřel se jí římský úvěrový trh – rychle si půjčovala ohromné finanční částky, za něž nakupovala exkluzivní věci od neodbytných obchodníků, kteří se táhli za legiemi. Už první generace Britů udělala s koloniální nadvládou tak špatnou zkušenost, že se národ proti dobyvatelům obrátil. Vzpouza vedená královnou Boadiceou byla společným povstáním dvou kmenů, z nichž jeden si Římané museli podrobit a druhý se podvolil sám. Vůči okupaci, která se vyznačovala bezostyšným rasismem a systematickým vykořisťováním všech společenských vrstev, se v zemi stupňoval odpor. Povstání bylo natolik divoké, že způsobilo změnu v římské politice. I Římané si nakonec uvědomili, že jejich vláda musí mít alespoň částečnou podporu místního obyvatelstva. Jenže rychlý vzestup životní úrovně, který byl nápadným rysem posledního předkoloniálního století, vystřídal prudký pokles. Nerostné bohatství přešlo zcela do římských rukou. Jeho těžba probíhala buď přímo v režii císařské vlády, nebo římských společností, které jediné měly provozní povolení. Těžba v cínových dolech byla přerušena, aby nedošlo k ohrožení zisku z cínových dolů ve španělské části impéria. Některé hospodářské činnosti byly zakázány. Z velkých lánů nejlepší půdy se stalo imperiální panství, na kterém pracovaly zástupy otroků.

* V 1. století po Kr. měla libra zlata (0,454 kg) hodnotu tisíce denárů, základní stříbrné mince. Stříbrné oběživo se v relaci ke zlatu trvale znehodnocovalo a v polovině 3. století se peněžní systém rozpadl. V roce 301 se Dioklecián pokusil stabilizovat měnu stanovením měřítka 50 000 denárů k libře zlata, ale o deset let později to už bylo 120 000. V roce 324 stoupl poměr na 300 000 a v roce 337 na dvacet milionů – v letech 320–330 už bylo zapotřebí 330 milionů denárů. Římské impérium zničila inflace, ačkoli ona sama měla hlubší příčiny. Viz Sture Bolin: *State and Currency in the Roman Empire to AD 300* (Stockholm 1958).

Nepočetná vrstva majetných Britů směla přežít, a dokonce zastávat nižší funkce, pokud ovšem byla ochotna napodobovat římské zvyky. Po sto padesát let nebylo Britům přiznáno právo na občanství, a když k tomu došlo, ztratila tato výsada téměř význam. Většina Britů vděčila Římu snad jen za povrchní znalost latiny. Překvapivé je zjištění, že za 350 let římské okupace zaujala i ta nejnižší místa v říšské vládní hierarchii pouze nepatrná hrstka lidí narozených v Británii. Vlastně si nemůžeme být jisti ani tím, zda lidé, jejichž jména známe, byli vůbec původem Britové.

Ke zlepšení krizové situace domácího obyvatelstva samozřejmě nepřispívala ani kolísavost a náhlé zvraty v římské politice. Ostrované byli určitě zmateni a rozezleni očividnou nerozhodností Římanů. Co vlastně chtěli s jejich ostrovem podniknout? Římská okupace probíhala po celou dobu improvizovaně jako špatně naplánovaný experiment, s nímž si generace římských státníků pohrávaly, aby jej nakonec bez zájmu opustily. Do britských záležitostí postupně zasáhla většina římských vůdců: Caesar, Claudius, Vespasián, Hadrián, Septimus Severus i Konstantin, avšak pro každého z nich to byla okrajová záležitost. Římané se stavěli k Británii asi stejně jako později Angličané k Irsku: jako k úmornému, neřešitelnému problému, kterým není třeba se zabývat, dokud nenastane kritická situace, a pak na něj okamžitě zapomenout. Snad jen Agricola, který zasvětil Británii větší část svého života, zaujal promyšlený a rozhodný postoj – dobýt britské ostrovy celé. Byl však odvolán, když hrozilo, že jeho plány zruinují státní pokladnu.

Římský experiment s Británií odsoudil k nezdaru nedostatek peněz. Vybudovat výdělečnou a zároveň obranyschopnou kolonii nebylo jen tak. Účinná opatření, která měla zajistit nižinnému pásmu bezpečnost, ji uvrhla okamžitě do deficitu. Římané měli původně v úmyslu hájit linii vymezenou řekami Trent a Severn, za níž se nenacházely výnosné zemědělské oblasti. Pak ale zjistili, že právě za touto hranicí je většina nerostného bohatství. V příštích dvaceti letech pronikali dál na sever i na západ, ale dostávali se do stále větších potíží. Kudy vlastně měly vést hranice? Římané na to odpověď nenašli. Tři sta let vázala Británie – nejméně významná římská kolonie – více než deset procent pozemních vojsk celého impéria. Takové ohromné náklady se nedaly z ekonomického hlediska obhájit. Jenže jak je snížit a přitom neohrozit bezpečnost kolonie? Hadrián se domníval, že toto dilema vyřeší stavbou opevnění od řeky Tyne po záliv Solway Firth. Jeho val (*Hadrian's Wall*) nakonec vyžadoval přemístění 1,5 milionu kubických metrů zeminy. Přepočteno na jednu pracovní sílu by stavba trvala téměř tři tisíce let: jednalo se o největší a pravděpodobně i nejnákladnější dílo v dějinách impéria. Přesto žádnou úsporu vojáků nepřineslo. Navíc se Římané

stále zmítali v pochybnostech, zda zvolili to správné místo. Už o generaci později stavěli další zeď, spojující tentokrát záliv Firth of Forth se zálivem Firth of Clyde, *Antoniův val* (přezdívaný *Grim's Dyke*), aby ji nakonec také opustili. Stavby musely pohltit významnou část zdrojů celého impéria. Vždyť jenom pevnost legií v Inchtuthilu na severovýchodě Skotska si vyžádala jedenáctikilometrovou stěnu z klad. Když před jejím dokončením byli vojáci staženi, zůstalo tam pohřbeno jedenáct tun nepoužitých železných hřebů. Přitom se musel veškerý materiál na sever pracně stovky kilometrů dovážet. Římané byli v Británii od začátku posedlí stavbou zbytečných vojenských základen, tak jako později v zanikajícím impériu.

Očekávalo se, že ohromná vojenská vydání kolonie samozřejmě zaplatí, a nejen to, že bude současně financovat armádu i celou římskou správu, jež patrně tvořila pět procent populace.* To však nebylo možné ani za předpokladu, že by vysoké daně natrvalo snížily životní úroveň. Římané také neměli technologii k těžbě zdejších nerostných surovin. Ke kupelaci stříbra se tu dobývalo značné množství olova, bylo však vyhlášené svou špatnou kvalitou. Dolování cínu, hlavního britského exportního artiklu ještě před římskou okupací, bylo pozastaveno, dokud se nevyčerpají výnosnější doly ve Španělsku. Pod římským tlakem se vyváželo menší množství obilí. Většinu britského exportu však tvořilo luxusní zboží: výrobky z kvalitní vlny (dvě položky se nacházely na Diokleciánově seznamu regulovaných cen) a polodrahokamy. Patřili sem i lovečtí psi – irští vlčáci, buldoci, kokršpanělé a chrti. Všechno dohromady se to nicméně nemohlo vyrovnat množství hrnčířského zboží, kovových artefaktů, vín a vybraných potravin, jež se na ostrovy valilo z kontinentu k uspokojování potřeb římské vládnoucí třídy. A tak se římská Británie po většinu své existence nacházela v nepříznivé obchodní bilanci vůči impériu a obchod udržovala v rovnováze jen „neviditelná položka“ – kupní síla okupační armády.

Vzhledem k natolik deformované ekonomice nemůže překvapit, že snaha o pořímštění Británie skončila neúspěchem. Britové však římskou civilizaci zavrhlí také proto, že odmítli její hlavní atrakci – město. Pro Římany představovalo nejen sídlo vlády a středisko obchodu, ale také živou divadelní scénu, na níž se odehrávaly civilizační rituály. Města

* Profesor Sheppard S. Frere ve svém díle *Britannia, A History of Roman Britain* (Oxford 1967) odhaduje, že počet obyvatel ke konci 2. století po Kr. dosahoval asi dvou milionů. Svůj odhad však zakládá na mnoha diskutabilních předpokladech. Je možné, že to byl jen jeden milion. Z knihy posledního soudu se dá vyvodit, že počet obyvatel v roce 1086 byl asi 1 100 000 (bez Walesu), a to se tenkrát obdělávalo mnohem víc půdy. Podle mého názoru nemohla římská Británie zajistit obživu o mnoho většímu počtu obyvatel než právě jednomu milionu.

vyrůstala v místech, kudy postupovaly legie – byla symbolem nadvlády a jejich prostřednictvím se uskutečňovala civilizační mise. Zakládáním měst romanizovali Římané celou Itálii, Francii i Španělsko, a to tak důkladně, že románský prvek dokonce přežil coby dominantní kulturní vzor celá staletí politického, hospodářského i demografického chaosu. Římské město ovšem představovalo velmi nákladný přepych – bylo jako parazit. Ve skutečnosti to nebylo administrativní a servisní středisko zemědělské ekonomiky, byl to umělý, exotický a samoučelný výtvar, který musel venkov financovat. Pyšnilo se veřejnými budovami, jejichž velikost byla naprosto neúměrná jeho možnostem. Radnice musely být prostorné, aby se do nich při projednávání veřejných záležitostí vešli všichni svobodní muži a ženy. Budovala se divadla a arény, kam se také měli všichni vejít, lázně, kde se každý mohl denně koupat, či chrámy pro hromadná shromáždění. Na taková imperiální města se vydávaly nebetyčné sumy.

Britské hospodářství nemohlo takový systém finančně zvládnout, stejně jako nemohlo vydržovat okupační vojska. Ačkoli se zaváděním těžkých pluhů a odvodňovacími systémy zvětšovala plocha obdělávané půdy, vůbec to neznamenalo, že by se v zemědělství zvyšovala produktivita – je dokonce možné, že poklesla. Technologie římské zemědělské výroby stagnovala. Římské statky asi produkovaly méně než malé farmy a pachtý z dřívějších dob. Britská kolonie neměla pro úspěšnou městskou civilizaci dostatečnou hospodářskou základnu. Britové však o města stejně nestáli. Výstavba Colchesteru vedla k masovému povstání pod vedením královny Boadicey. Terčem vzbouřenců se staly místní i londýnské veřejné budovy. Výstavba měst pokračovala jen s maximálním nátlakem ze strany úřadů. Třicet let po prvním vylodění byl Agricola pomalým postupem stavebních prací tak zděšen, že zahájil mohutný stavební program. O padesát let později zjistil Hadrián, že musí učinit totéž. Města se tedy budovala, ale nevzrůstala. Silchester, jediné archeologicky dokonale prozkoumané město, se mohlo pochlubit vším, co římská civilizace 3. a 4. století nabízela. Mělo své správní budovy, tržiště, čtyři pohanské chrámy, křesťanský kostel, lázně, poštovní úřad a amfiteátr. Bylo však malé – nacházelo se v něm jen 25 velkých domů pro kmenové magnáty a 25 menších pro správní úředníky a obchodníky. Asi 2500 zbývajících obyvatel žilo v nedůstojných podmínkách periferie. Konvenční obrázek civilizovaného bydlení se na Británii nevztahuje.*

* Nejnovější odhady uvádějí nejvyšší čísla městské populace následovně: Londýn 30 000, Colchester a St. Albans po 15 000, Lincoln a Gloucester 5000. Ve většině ostatních měst žilo méně než 3000 obyvatel.

Úrovně římské kultivovanosti dosáhlo jedině město Bath. Šlo však jen o přímořské lázně, místo odpočinku a rekreace pro vojáky a Římany žijící v Británii. Pravidelně ho navštěvovali i majetnější Britové, ale většinou rodilých ostrovanů toto letovisko – pokud o něm vůbec slyšeli – připadalo stejně absurdní jako Indům tamní nákladné horské zotavovny pro britské koloniální úředníky. Některá římská města v Británii nebyla ani dokončena. Kanalizaci vyhovující římským parametrům měl pouze Lincoln. V Leicesteru nikdy nedošlo k vybudování vodovodu. Není proto divu, že tak málo římských civilistů se dalo zlákat, aby se v Británii usadilo. Máme-li mluvit o migraci, probíhala opačným směrem: latinsky vzdělaní domorodci se stěhovali na jih. Římané se Britům rádi vysmívali pro jejich barbarské způsoby a tvrdili, že stále ještě nosí oděvy barvené indigem, ačkoli už za Caesarových časů to nebyla pravda. Posměšky nezůstaly bez odezvy a Britové to Římanům opláceli. Oceňovali snad jedině bezpečí, které jim Řím poskytoval, ale jeho civilizaci nepřijali. Většina z nich se kromě několika praktických frází ani nenaučila latinsky. Hrstka majetných sice latinu znala, ale používala ji jen jako kulturní doplněk mateřštiny (asi jako aristokracie v carském Rusku francouzštinu). Když tlak úřadů povolil, města v Británii upadala. Na sklonku impéria ztratila už římská civilizace veškerý lesk a z měst, která byla původně kulturním výtvozem, se stala strohá střediska venkovského obchodu. Nedošlo k přerušení městského života, změnila se však jeho funkce. Prostorné městské domy převzali řemeslníci, amfiteátr v St. Albans (Verulamium) se proměnil v tržiště. Městské populace patrně mírně přibýlo, ale města sloužila venkovu, nikoli naopak.

Jedinou římskou vymožeností, kterou Britové přijali za svou, bylo venkovské sídlo (*villa*) – ostrované ho však vybavili svým typickým zařízením. Římská smetánka a její napodobitelé považovali „villu“ za odpočinkové místo, kam se v létě jezdí do přírody z ruchu městského života. Britská horní vrstva však tuto tradici obrátila naruby. Většinu roku trávili její příslušníci na svých panstvích a bydleli ve „villách“ představujících de facto funkční statkářská sídla.* Do měst se vypravovali jen za nutnými záležitostmi – mnozí z nich tam ani nevlastnili dům. Tito lidé vytvořili drobnou venkovskou šlechtu (*gentry*) a vyznačovali se láskou k venkovskému životu (obzvlášť k lovu). Vyvinul se u nich těsný vztah k pachtýřům i svědomitý dozor nad správou statku a na město již pohlíželi

* V Británii víme asi o 600 „villách“; celkově jich mohlo být tak 800. Pokud jde o jejich rozmístění, viz topografickou mapu Velké Británie *Map of Roman Britain* (1956) vydanou národní agenturou Ordnance Survey.